

The Capacity of Stories in Strengthening Critical Thinking: Evaluating Adolescent Stories from a Critical Thinking Perspective

Zohreh Saeidi*

Abstract

Since the story is the main foundation of thinking and communication, it is considered as one of the key tools for cultivating critical thinking. Accordingly, in this study, after first explaining the components of critical thinking and introducing the criteria for evaluating stories, we used the thematic analysis method to review and evaluate 30 adolescent stories in the age group of 12 to 15 years, related to the years 2011–2019, in the three categories of formal, elitist, and bestsellers, whether authored or translated, so that we could identify stories that have intellectual content and those that have a capacity to strengthen critical thinking. The criteria used as the basis of analysis and evaluation included questioning, reasoning, documented judging, analysis, problem-solving, identification, philosophical theme, ethical exploration, and purposeful dialogue. These are drawn from the views of experts in the field of critical thinking, such as Chet Myers, Robert Fisher, Robert Ennis, Richard Paul, and Peter Facione. The results of the study show that only 40% of the stories in the elitist and bestsellers categories and 10% of the stories in the formal category have intellectual content and the capacity to strengthen critical thinking.

Keywords: Adolescent Story, Critical Thinking, Intellectual Skills, Philosophical Content.

* Assistant Professor of Research Institute for Culture, Art and Communication, Tehran, Iran,
saeidi@ricac.ac.ir

Date received: 2022/04/28, Date of acceptance: 2022/09/21

Copyright © 2010, IHCS (Institute for Humanities and Cultural Studies). This is an Open Access article. This work is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License. To view a copy of this license, visit <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/> or send a letter to Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

ظرفیت داستان در تقویت تفکر انتقادی: ارزیابی داستان‌های نوجوانان از منظر تفکر انتقادی

زهره سعیدی*

چکیده

از آنجا که داستان پایه اصلی تفکر و ارتباط است، یکی از ابزارهای پرورش تفکر نقادانه به شمار می‌رود. از این رو در این پژوهش، پس از تبیین مؤلفه‌های تفکر انتقادی و معرفی معیارهای ارزیابی داستان، به روش تحلیل مضمون به بررسی و ارزیابی ۳۰ داستان نوجوان در گروه سنی ۱۲ تا ۱۵ سال، مربوط به سال‌های ۹۰ تا ۹۸، در سه گرایش رسمی، نخبه‌گرا و بازارپسند، اعم از تألیف یا ترجمه پرداخته شد تا داستان‌های برخوردار از محتوای فکری و دارای ظرفیت تقویت تفکر انتقادی شناسایی شود. معیارهایی که مبنای تحلیل و ارزیابی قرار گرفتند شامل پرسش‌گری، استدلال‌ورزی، داوری مستند، تجزیه و تحلیل، حل مسئله، هم‌ذات‌پنداری، درون‌مایه فلسفی، کند و کاو اخلاقی، و گفت‌وگوی هدف‌مند هستند. آنها از دیدگاه‌های متخصصان حوزه تفکر انتقادی، همچون چت مایرز، رابرت فیشر، رابرت انیس، ریچارد پاول و پیترو فسیونه، استخراج شده‌اند. نتیجه این پژوهش نشان می‌دهد که تنها ۴۱ درصد از داستان‌های بخش نخبه‌گرا و بازارپسند و ده درصد از داستان‌های بخش رسمی از محتوای فکری برخوردار، و دارای ظرفیت تقویت تفکر انتقادی هستند.

کلیدواژه‌ها: داستان نوجوان، تفکر انتقادی، مهارت‌های فکری، محتوای فلسفی

* استادیار پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات. تهران، ایران. saeidi@ricac.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۸، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۶/۳۰

۱. مقدمه

برای آموزش مهارت‌های فکری به کودکان و نوجوانان و ایجاد توانایی تفکر انتقادی در آنها می‌توان از داستان‌ها بهره برد. داستان از این ظرفیت برخوردار است که شروعی اثرگذار برای تشویق کودکان و نوجوانان به تفکر و تأمل، و وسیله‌ای کاربردی برای پرورش توانایی اندیشیدن در آنها باشد. همچنین این قابلیت را دارد که فضایی برای فراگیری مهارت گفتگو، استدلال و داوری صحیح فراهم کند و مسئولیت‌پذیری، اخلاق‌محوری و ایده‌پردازی را به کودکان و نوجوانان آموزش دهد.

داستان‌هایی که می‌توان از آنها برای این هدف بهره برد بر دو دسته‌اند: دسته اول داستان‌هایی هستند که با قصد آموزش مهارت‌های فکری در مدارس تدوین شده‌اند، که در زمره آموزش فلسفه برای کودکان قرار دارند و به دلایلی از جمله متفاوت بودن غرض نویسندگان آنها، و تحدید پژوهش حاضر، مورد نظر ما نیستند. دسته دوم داستان‌ها به طور عام هستند که در صورت غنای محتوایی و برخورداری آنها از مفاهیم فکری، اخلاقی و خلاقانه، می‌توان از ظرفیت آنها در پرورش مهارت‌های فکری بهره برد. در این مقاله به این دسته از داستان‌ها پرداخته شده است.

با اینکه کتاب‌خوانی در ایران وضعیت خوبی ندارد، آمار فروش کتاب کودک و نوجوان بالاست. از این رو بررسی داستان‌ها و رمان‌های کودکان و نوجوانان از منظر تفکر انتقادی و ارائه نتایج آن از یک سو می‌تواند پیامدهای مطلوبی برای دست‌اندرکاران حوزه کودک و نوجوان داشته باشد، و ضرورت توجه نویسندگان این حوزه را نسبت به مفاهیم و محتوایی که به کودکان و نوجوانان منتقل می‌کنند، نشان دهد؛ و از سوی دیگر خریداران داستان‌ها و رمان‌ها را نسبت به محتوای فکری آنها آگاه سازد.

هدف مقاله پیش رو این است که بدانند کدام داستان‌ها از محتوای فکری برخوردار هستند و ظرفیت آموزش مهارت‌های فکری و ارتقای تفکر انتقادی را در کودکان و نوجوانان دارند. از این رو به بررسی و تحلیل ۳۰ داستان نوجوانان در گروه سنی ۱۲ تا ۱۵ سال، مربوط به سال‌های ۹۰ تا ۹۸، در سه گرایش رسمی، نخبه‌گرا و بازاریسند (پرفروش)، اعم از تألیف یا ترجمه پرداخته است تا نشان دهد این داستان‌ها تا چه اندازه دارای محتوایی هستند که بتوانند امکان تقویت مهارت‌های فکری به طور عام و تفکر انتقادی به طور خاص را فراهم کنند؟ به بیان دیگر آیا آنها واجد مفاهیم فکری - فلسفی^۱ و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی در نوجوانان هستند؟

داستان‌ها و رمان‌های رسمی بر اساس کتاب‌های برگزیده کتاب سال؛ داستان‌ها و رمان‌های نخبه‌گرا بر اساس کتاب‌های برگزیده شورای کتاب کودک و جایزه لاک‌پشت پرنده؛ و داستان‌ها و رمان‌های پرفروش، بر اساس میزان پرفروش بودن آنها، برگرفته از اطلاعات مؤسسه خانه کتاب ایران، انتخاب شده‌اند. کتاب سال عنوان یک جایزه دولتی است که هر سال در بهمن ماه (دهه فجر) توسط خانه کتاب، با تأیید نهایی وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی به نویسندگان برگزیده و شایسته تقدیر در بخش‌های مختلف از جمله ادبیات داستانی اعطا می‌شود. از این رو رمان‌ها و داستان‌هایی که از سوی این نهاد برگزیده می‌شوند را می‌توان در دسته رمان‌ها و داستان‌های با گرایش رسمی (دولتی) به شمار آورد. لاک‌پشت پرنده، عنوان یک جایزه غیردولتی و فهرستی از کتاب‌های ادبیات کودک و نوجوان است که با همکاری مشترک مؤسسه شهر کتاب و فصلنامه تخصصی پژوهشنامه ادبیات کودک و نوجوان تهیه می‌شود. این کتاب‌ها را گروهی از منتقدان، کارشناسان و نویسندگان کودک و نوجوان، با بررسی کتاب‌های هر فصل، انتخاب می‌کنند. از این رو رمان‌ها و داستان‌هایی که از سوی این گروه برگزیده می‌شوند را می‌توان در دسته رمان‌ها و داستان‌های با گرایش نخبه‌گرا قرار داد. مؤسسه خانه کتاب، نهادی است که هر سال پرفروش‌ترین کتاب‌های نمایشگاه بین‌المللی کتاب را اعلام می‌کند؛ البته داستان‌های پرفروش و بازارپسند را بر اساس چاپ‌های متعدد آنها نیز می‌توان شناسایی کرد.

پژوهش‌های مشابهی در این موضوع انجام شده است که به لحاظ بازه زمانی و معیار بررسی، متفاوت از پژوهش حاضر هستند که به چند مورد از آنها اشاره می‌شود: ۱. بررسی تناسب محتوای داستان‌های تألیفی ایرانی برای کودکان و نوجوانان گروه سنی (ج) با مهارت‌ها و مؤلفه‌های تفکر انتقادی، لیلا مکتبی‌فرد، رساله دکتری دانشگاه شهید چمران اهواز (۱۳۸۹) ۲. بررسی مهارت‌های تفکر انتقادی در رمان‌های برگزیده نوجوان فارسی دهه ۸۰ بر اساس فهرست پیتر فاسیونه، مریم امیدی‌نیا، رساله کارشناسی ارشد دانشگاه علامه طباطبایی (۱۳۹۱) ۳. تحلیل محتوایی آثار برگزیده فرهاد حسن‌زاده بر اساس مؤلفه‌های تفکر انتقادی پیتر فاسیونه از منظر عنصر شخصیت، رویا نویدکیا، رساله کارشناسی ارشد دانشگاه بین‌المللی امام رضا (۱۳۹۵).

روش به کار رفته در پژوهش مذکور روش تحلیل مضمون است. تحلیل مضمون یکی از روش‌های رایج کیفی است. در این روش تمام منابع داده، بررسی و مضامین کل داده‌ها تحلیل و تفسیر می‌شوند. مضمون، مبین اطلاعات مهمی درباره داده‌ها و سؤالات تحقیق است و تا

حدی، معنی و مفهوم الگوی موجود در مجموعه‌ای از داده‌ها را نشان می‌دهد. داده‌های این پژوهش محتوای داستان‌ها و رمان‌ها هستند که پژوهشگر - بر خلاف پژوهش‌هایی که به روش کمی، میزان واژه‌های دارای بار فکری و به کار رفته در داستان را مبنای تحلیل و نقد خود قرار داده‌اند - به روش کیفی حین مطالعه هر داستان مضامین و عباراتی را که دلالت بر استفاده نویسنده از محتوای فکری دارند مبنای تحلیل و نقد خود قرار داده است. پژوهشگر برای اجتناب از داوری شخصی، بر اساس تعاریفی که از تفکر انتقادی و مؤلفه‌های آن از سوی متخصصین این حوزه عرضه شده، الگوهایی استخراج و مبنای نقد داستان‌ها و رمان‌ها قرار داده است. بنابراین تحلیل و نقد داده‌ها (محتوای داستان‌ها و رمان‌ها) بر اساس الگوهایی صورت گرفته است که به صورت مستند، استخراج و ارائه شده‌اند.

در ادامه نخست تفکر انتقادی را تعریف، و مرادمان را از مهارت‌های فکری مشخص می‌کنیم. آنگاه معطوف به آن، و بر اساس تعاریفی که از تفکر انتقادی و مؤلفه‌های آن عرضه می‌شود، معیارهای بررسی و داوری داستان‌های منتخب استخراج می‌شود. سپس ضمن معرفی داستان‌ها، به بررسی و ارزیابی محتوای آنها بر اساس معیارهای مذکور می‌پردازیم، و در آخر نتیجه کار را ارائه می‌کنیم.

۲. تفکر انتقادی

بسیاری از مهارت‌های فکری را می‌توان با اصطلاح «تفکر انتقادی» نشان داد. تفکر انتقادی همان طور که از نام آن پیداست، به معنای نقادانه اندیشیدن است؛ یعنی هر داده‌ای پیش از آنکه پذیرفته یا رد شود، نخست تجزیه و تحلیل گردد، مستدل بودن یا نبودن آن مشخص شود، درستی و نادرستی آن ارزیابی گردد و پس از بررسی منابع و مستندات داده‌ها، راجع به آنها داوری گردد. این کار مانع از شکل‌گیری باورها، عقاید و قضاوت‌های نادرست و مانع پذیرش اخبار و داده‌ها بدون بررسی منابع، اسناد و شواهد می‌گردد.

از تفکر انتقادی تعاریف زیادی شده است. بر اساس گفته‌های چت مایرز تعاریف تفکر انتقادی معمولاً بر اساس منطق رسمی و غیر رسمی و یا بر اساس مهارت‌های کلی حل مسئله ارائه شده‌اند. به عنوان مثال در فرهنگ غرب از دیرباز تفکر انتقادی را با منطق یکی می‌دانستند و علم منطق در سال‌های نخست کالجها و دانشگاه‌ها به عنوان مثال چارچوبی فلسفی برای کل برنامه درسی تلقی می‌شد. در واقع منطق ارسطو، از ضروریات تعلیم و تربیت تخصصی برای جوانانی محسوب می‌شد که قصد تحصیل در رشته‌های الهیات، تربیت معلم، پزشکی یا حقوق

را داشتند. وی می‌افزاید امروزه نیز علم منطق فقط رشته‌ای تخصصی محسوب می‌شود و با این حال هنوز هم از نظر بسیاری از متخصصان تعلیم و تربیت معاصر، وسیله‌ای اصلی برای یادگیری مهارت‌ها و روش‌های تفکر انتقادی به شمار می‌رود.

وی مهارت حل مسئله را تعریف بعضی دیگر از کارشناسان تعلیم و تربیت برای تفکر انتقادی عنوان می‌کند. در این تعریف دروس مربوط به حل مسئله غالباً آموزش عملیات منطقی بنیادی (استدلال استنتاجی، قضایای حملی، قیاس منطقی، و نظایر اینها) را با فرایند حل مسئله که از روش‌شناسی علوم طبیعی سرچشمه گرفته است، ادغام می‌کنند. این فرایند معمولاً شامل مراحل: (۱) شناسایی و تعریف مسئله (۲) جمع‌آوری اطلاعات (۳) نتیجه‌گیری مقدماتی (۴) آزمون نتایج و (۵) ارزشیابی و تصمیم‌گیری است. هدف عمده دروس عمومی مربوط به حل مسئله، همان شکل تجربی تجزیه و تحلیل با تأکید بر استدلال‌ها و قضاوت‌های درست است. در این دروس به شاگردان تعلیم داده می‌شود که ضمن شناسایی استدلال‌های غلط، از تناقضات بپرهیزند و مفروضات اظهارشده و نشده را در بحث‌های دیگران مشخص کنند. مایرز هر دوی این نگرش‌ها را دارای محدودیتهایی می‌داند و با این حال منطق و حل مسئله را نقطه حرکت مفیدی برای رویکردهای مشخص تفکر انتقادی قلمداد می‌کند. (مایرز، ۱۳۹۵: ۹-۱۲).

فیشر نیز تعریف خود را از تفکر انتقادی ارائه کرده است. به گفته وی: «تفکر انتقادی تفکری است که به ارزیابی دلیل و استدلال می‌پردازد. تفکر انتقادی آرمان شخص معقول را، یعنی کسی که می‌تواند به طور مستقل و بدون کنترل دیگران به تفکر بپردازد؛ مورد تأکید قرار می‌دهد» (فیشر، ۱۳۹۷: ۱۸). وی در جای دیگری می‌گوید:

فراگیری تفکر انتقادی بدین معناست: که افراد یاد بگیرند چه زمانی سؤال کنند، چگونه سؤال کنند و چه سؤالاتی بپرسند. افراد یاد بگیرند چگونه استدلال کنند، چه زمانی از استدلال استفاده نمایند و کدامین روش استدلالی را به کار گیرند (همان: ۱۱۸).

تأکید فیشر در تعریفی که ارائه کرده، بر پرسش‌گری و شیوه‌های مناسب پرسیدن، استدلال‌گری و شیوه‌های مناسب استدلال کردن و استقلال فکری و عدم وابستگی به دیگران است. وی به درستی بر «پرسیدن» تأکید کرده است. پرسیدن را می‌توان محور تفکر انتقادی به شمار آورد. پرسش از چرایی و چگونگی هر مسئله یا وضعیتی، معطوف به دلیل‌آوری و استدلال‌ورزی است. و تمام اینها در صورتی محقق می‌گردد که فرد از استقلال فکری برخوردار و خواستار تجزیه و تحلیل امور باشد.

رابرت انیس، یکی دیگر از نظریه پردازان تفکر انتقادی می گوید: «تفکر انتقادی، تفکر عقلانی و بازتابی است که بر تصمیم گیری نسبت به آنچه معتقد می شویم یا عمل می کنیم متمرکز می شود» (قاضی مرادی، ۱۳۹۸: ۳۲).

تعریف وی بر نتیجه، متمرکز شده است و به مرحله ای اشاره می کند که متفکر می خواهد بر اساس داده ها و اطلاعاتی که در اختیار دارد، تصمیم بگیرد و دست به عمل بزند. از این رو تعریف او را می توان تعریفی پراکنجه به شمار آورد. ریچارد پاول در تعریف تفکر انتقادی می گوید:

تفکر انتقادی هنر تفکر است درباره تفکر به شیوه ای که از نظر فکری انتظام یافته و منضبط باشد. اندیشمندان انتقادی آشکارا در سه برهه مرتبط بر [روند] تفکر متمرکز می شوند: آنان تفکر را تحلیل می کنند؛ تفکر را ارزیابی می کنند و تفکر را اعتلا می دهند.

وی در تعریف دیگری می گوید تفکر انتقادی

روند از نظر فکری انتظام یافته مفهوم سازی، کاربرد، تحلیل، تربیت و یا ارزشیابی ماهرانه و فعالانه اطلاعات فراهم آمده یا پدید آمده از مشاهده، تجربه، بازنمایی، استدلال یا مکالمه با دیگران است که همچون راهنمایی برای [کسب] عقیده و [انتخاب] عمل به کار گرفته می شوند (قاضی مرادی، ۱۳۹۸: ۳۲-۳۳).

پاول تفکر انتقادی را سطح بالاتری از تفکر به شمار آورده و آن را دارای مؤلفه هایی چون تحلیل و ارزیابی دانسته است که منجر به گزینش عقیده و عمل می گردد. وی لازمه تفکر انتقادی را روندی دارای نظم فکری می داند که شخص اطلاعات و داده های دریافتی را تحلیل و ارزیابی می کند و بر اساس آن بدانها باور پیدا می کند و رفتاری را اتخاذ می کند. پیتر فسیونه و همکارانش در پی دو سال تحقیق در تعریف تفکر انتقادی چنین عنوان کرده اند که:

تفکر انتقادی روند داوری است. هدفش عبارت است از تصمیم گیری در مورد آنچه باید عقیده داشت و یا آنچه باید در زمینه ای مفروض و در ارتباط با شواهد و مدارک قابل دسترس با استفاده از مفهوم پردازی ها و روش های مناسب و مبتنی بر معیارهای مناسب ارزشیابی کرد (قاضی مرادی، ۱۳۹۸: ۳۴).

تأکید فسیونه بر داوری و ارزیابی ای است که تصمیم ها و عقاید ما بر اساس آن شکل می گیرند؛ ارزش داوری ای که بر اساس شواهد و مدارک صورت می گیرد.

همانطور که ملاحظه کردیم، تفکر انتقادی تفکری است که مهارت‌های فکری زیادی را در خود جای می‌دهد. فراگیری این مهارت‌های فکری علاوه بر اینکه توانایی‌های ذهنی افراد را بالا می‌برد، مقدمه و بستر پرورش درک اخلاقی آنها به شمار می‌رود. با تقویت مهارت تفکرورزی، افراد قادر خواهند شد از زوایای گوناگون به یک موقعیت نگاه کنند و جنبه‌های مختلف آن را درک کنند، و از جمله توجهشان به بعد اخلاقی عمل معطوف گردد و از این رو حساسیت اخلاقی‌شان ارتقا یابد. در واقع می‌توان ادعان داشت که رابطه‌ای معنادار میان رشد و پرورش تفکر منطقی و ارتقای اخلاق وجود دارد. مهارت مذکور کمک می‌کند که افراد درکی از خود به عنوان موجودی اخلاقی پیدا کنند و نسبت به وجه اخلاقی موقعیت‌ها و رویدادهایی که با آنها مواجه می‌شوند، حساس شوند و پیش از هر تصمیم یا عملی جنبه اخلاقی آن را لحاظ کنند و با توجه به آن تصمیم بگیرند و کاری را انجام دهند. بنابراین بدون مهارت پیدا کردن در منطقی اندیشیدن و تشخیص و تمییز استدلال درست از استدلال نادرست نمی‌توان در تشخیص وضعیت اخلاقی درست از نادرست موفق عمل کرد.

با توجه به تعریف‌هایی که از تفکر انتقادی عرضه شد، و توضیحاتی که راجع به آن داده شد، تا حدودی می‌توان به ویژگی‌ها، مؤلفه‌ها، عناصر و مراحل تفکر انتقادی پی برد و نشان داد که متفکر منتقد به هنگام مواجهه با داده‌ها و اطلاعات بی‌شمار، و رویارویی با دعاوی، آراء، عقاید و باورهای متنوع چه مهارت‌هایی باید داشته باشد. بر این اساس می‌توان تفکر منطقی، توانایی حل مسئله، پرسش‌گری، استدلال‌ورزی، تحلیل داده‌ها، ارزیابی امور، و داوری صحیح، را از مؤلفه‌های تفکر انتقادی به شمار آورد و متفکر منتقد را فردی برخوردار از ویژگی‌هایی چون کنجکاوی، پرسش‌گری، تحلیل‌گری، نظم فکری، بلوغ فکری، مسؤلیت‌پذیری و صبوری در داوری دانست. موارد مذکور را می‌توان معیار بررسی و ارزیابی داستان‌ها از منظر تفکر انتقادی به شمار آورد.

۳. معیارهای بررسی و ارزیابی داستان‌ها

بر اساس آنچه گفتیم، پرسش‌گری (فیشر، ۱۳۹۷: ۱۱۸) محور تفکر انتقادی است. از این رو «الگوسازی پرسشگری با کمک برخی شخصیت‌ها» را می‌توان یکی از معیارهای اصلی ارزیابی داستان‌ها به شمار آورد و اظهار داشت که محتوای داستان فکری - فلسفی باید به گونه‌ای باشد که پرسش از چرایی و چگونگی مسائل و وضعیت‌های مختلف را در خود بگنجانند و

پرسش‌هایی را مطرح کند که برای پاسخ به آنها لازم است به دلیل و استدلال متوسل شد؛ البته پرسش‌ها به نحوی گنجانده شوند که از غنای ادبی اثر کاسته نشود.

استدلال‌ورزی (فیشر، ۱۳۹۷: ۱۱۸) و نتیجه‌گیری منطقی از مقدمات صحیح، مهارتی فکری است که در صورتی که در داستان‌ها از آن بهره گرفته شود، می‌تواند محتوایی فکری - فلسفی به آن ببخشد. بنابراین می‌توان گفت «الگوسازی استدلال‌ورزی و نشان دادن تبعات آن» مهارت تفکر انتقادی را تقویت می‌کند. اگر بتوان در خلال داستان و در میان گفت‌وگوهای شخصیت‌های آن، از مقدمات صحیح به نتیجه‌گیری منطقی رسید، مهارت استدلال‌ورزی خوانندگان تقویت می‌شود.

یکی از مؤلفه‌های تفکر انتقادی، توانایی داوری صحیح و مستند است (انیس به نقل از فیشر، ۱۳۹۷: ۱۲۳ و فسیونه به نقل از قاضی مرادی، ۱۳۹۸: ۳۴). بنابراین «الگوسازی داوری مبتنی بر شواهد، اسناد و دلایل»، معیاری است که مهارت داوری و ارزیابی صحیح را آموزش می‌دهد، مهارتی که برای داشتن تفکر انتقادی بسیار مهم است. داستان در صورتی می‌تواند این توانایی را آموزش دهد و تقویت کند که بتواند وضعیت‌ها و موقعیت‌هایی را ترسیم و طراحی کند که شخصیت‌های داستان به جنبه‌های مختلف گزاره‌ها و عباراتی که می‌شنوند یا حوادث و رویدادهایی که می‌بینند، توجه نشان دهند و زوایای مختلف آن را مورد بررسی و پرسش قرار دهند و در نهایت به سازگاری یا ناسازگاری، تناقض یا عدم تناقض، اعتبار یا عدم اعتبار داده‌ها و اطلاعات پی ببرند و بر اساس یافته‌های مبتنی بر شواهد و مدارک دست به داوری و قضاوت بزنند.

افراد برخوردار از تفکر انتقادی اطلاعاتی را که به دست می‌آورند، تجزیه و تحلیل می‌کنند (پاول به نقل از قاضی مرادی، ۱۳۹۸: ۳۳). بنابراین «بازسازی فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها» را می‌توان به‌عنوان یکی از مؤلفه‌های تفکر انتقادی به‌شمار آورد. بنابراین خلق موقعیتی در داستان که تصمیم‌هایی که شخصیت‌های آن اتخاذ می‌کنند، به نحوی ترسیم شده باشد که خواننده بتواند به روندی که منجر به تصمیم‌گیری شده است پی ببرد و خود، درستی یا نادرستی آن را تشخیص دهد، این ظرفیت را دارد که مهارت تجزیه و تحلیل داده‌ها را به خواننده منتقل کند.

مهارت حل مسئله یکی از مهارت‌های کلیدی در تعریف تفکر انتقادی است (مایرز، ۱۳۹۵: ۹ و فیشر، ۱۳۹۷: ۱۱۷). از این رو «الگوسازی برای مهارت حل مسئله و انجام تحقیق»، یکی از مؤلفه‌های تفکر انتقادی است. بر این اساس اگر قهرمان داستان در مواجهه با مسائل و مشکلات زندگی، از واکنش سریع بپرهیزد و نخست مسئله و مشکل را خوب درک کند و بشناسد و

ظرفیت داستان در تقویت تفکر انتقادی ... (زهره سعیدی) ۱۴۳

سپس به راه‌حل‌های مختلف فکر کند و پیامد هر یک را بررسی کند و از بین آنها بهترین راه حل را انتخاب کند، کمک زیادی به ارتقای مهارت حل مسئله در خواننده می‌کند.

یکی از ویژگی‌های داستان‌های فکری این است که «امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی» کودکان و نوجوانان را فراهم آورد (لیپمن و همکاران، ۱۳۹۵: ۱۱۰). بدین معنا که قهرمان‌های داستان هر چقدر بیشتر به واقعیت زندگی نزدیک باشند و خواسته‌ها، نیازها و تمایلات واقعی کودک و نوجوان را بازگو کنند، الگوی بهتری برای هم‌ذات‌پنداری خواننده با شخصیت‌های خود عرضه می‌کنند. بنابراین داستان‌ها باید بتوانند الگوهایی ارائه کنند که توانایی خیال‌پردازی خواننده را افزایش دهد و در او احساس نزدیکی به شخصیت‌های داستان را فراهم کند.

یکی از عناصری که داستان در صورت برخورداری از آن غنای فلسفی خواهد داشت، درون‌مایه فلسفی است (ناجی، ۱۳۹۵: ۱۳-۱۴). درون‌مایه یک داستان، نتیجه یا پیام مستقیم و غیرمستقیم آن است. به بیان دیگر «درون‌مایه، فکر اصلی و مسلط در هر اثری است؛ خط یا رشته‌ای که در خلال اثر کشیده می‌شود و وضعیت و موقعیت‌های داستان را به هم پیوند می‌دهد» (ناجی، ۱۳۹۵: ۱۴، به نقل از میرصادقی، ۱۳۹۰: ۱۷۴). این فکر اصلی و مسلط لازم است که فلسفی باشد. بدین معنا که به نحو ایجابی پرسش‌برانگیز باشد و خواننده را به فکر و پرسش بکشاند و به لحاظ سلبی از القای مستقیم یا غیرمستقیم برداشت و طرز فکر نویسنده پرهیزد و به کودک حق انتخاب بدهد؛ البته در عین اینکه درون‌مایه داستان باید چالشی و پرسش‌برانگیز باشد، نباید خواننده را در یافتن پاسخ پرسش‌ها به دردسر بیندازد، تا جایی که او نتواند به آن پی ببرد. همچنین درون‌مایه نباید بی هیچ پرسش و چالشی در اختیار خواننده قرار داده شود. به گفته لیپمن درون‌مایه فلسفی نه آنقدر باید آشکار باشد که تو ذوق خواننده بخورد و نه آنقدر پنهان باشد که دریدا لازم باشد تا آن را بیرون بکشد (Darryl Matthew De Marzio, 2011:32).

یکی از مؤلفه‌هایی که می‌تواند به داستان غنای فکری - فلسفی ببخشد، الگوسازی «کند و کاو اخلاقی» (لیپمن و دیگران، ۱۳۹۵: ۲۱۹) در آن است. یعنی خلق موقعیت‌هایی در داستان که شخصیت‌های آن به جای پذیرش اطاعت‌گونه ارزشهای اخلاقی بزرگسالان، آنها را واکاوی کنند و پس از کند و کاو و ارزیابی اصول اخلاقی و ارزش‌های اجتماعی، با رأی و نظر خود آنها را بپذیرند. در این صورت ارزش‌های اخلاقی برای فرد تبدیل به امری درونی می‌شود و نسبت به آن احساس مسئولیت می‌کند. در واقع مضامین اخلاقی در داستان نباید به صورت پند

و اندرز و القای مستقیم صورت گیرد، بلکه در صورتی از کیفیت فکری - فلسفی برخوردار خواهد بود که خواننده، خود راجع به آن بیندیشد و منطقی بودن و معقول بودن آن را دریابد و مختارانه نسبت به التزام به ارزش‌های اخلاقی احساس وظیفه کند.

«الگوسازی گفت‌وگوی هدف‌مند» (لیپمن و دیگران، ۱۳۹۵: ۹۸)، یکی از عناصری است که موجب غنای فکری - فلسفی داستان می‌شود. گفت‌وگوهای هدف‌مند، ظرفیت زیادی برای تبیین، توصیف و تشریح مفاهیم اخلاقی، اجتماعی و فلسفی دارد. شخصیت‌های داستان می‌توانند راجع به مفاهیمی چون عشق، دوستی، مرگ، انصاف، خودباوری، معنای زندگی، حقوق کودکان، حقوق حیوانات و مواردی از این دست گفت و گو کنند و در خلال گفتگوهای هدف‌مند، ابعاد و زوایای مختلف این مفاهیم را روشن سازند و با این کار به خواننده در درک و شناخت این مفاهیم یاری رسانند.

به این ترتیب توانستیم نه معیار و ملاک را برای نشان دادن محتوای فکری - فلسفی در یک داستان و ظرفیت آن برای ارتقای تفکر انتقادی در کودکان و نوجوانان به دست آوریم. از این رو بر اساس این نه معیار که عبارتند از: ۱. الگوسازی پرسش‌گری با کمک برخی شخصیت‌ها ۲. الگوسازی استدلال‌ورزی و نشان دادن تبعات آن ۳. الگوسازی داوری مبتنی بر شواهد، اسناد و دلایل ۴. بازسازی فرایند تجزیه و تحلیل داده‌ها ۵. الگوسازی برای مهارت حل مسئله و انجام تحقیق ۶. امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی ۷. درون‌مایه فلسفی ۸. الگوسازی کند و کاو اخلاقی ۹. الگوسازی گفت‌وگوی هدف‌مند؛ به بررسی و داوری داستان‌های منتخب می‌پردازیم. البته لازم نیست تمام این موارد در یک داستان باشد تا آن را برخوردار از محتوای فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد؛ بلکه وجود برخی از آنها در داستان کفایت می‌کند تا آن داستان را واجد محتوای فکری و برخوردار از ظرفیت انتقال تفکر انتقادی به شمار آورد.

نکته‌ای که مناسب است در پایان این بخش بدان اشاره شود این است که داستان هر چقدر هم از غنای فکری و فلسفی برخوردار باشد، تا وارد فرایند گفت و گو و استدلال‌ورزی نشود، به تنهایی برای ارتقای مهارت‌های فکری به کودکان و نوجوانان کفایت نمی‌کند. به همین خاطر برای ارتقای مؤثر تفکر فلسفی لازم است حلقه‌های کند و کاو تحت نظارت مربی کارآموده شکل گیرد و کودکان و نوجوانان با گفت و گو راجع به محتوای داستانی که خواننده اند، به آشکار کردن دیدگاه‌هایشان تشویق شوند.

۴. ارزیابی داستان‌های نوجوانان با گرایش رسمی

۱.۴ روباه شنی

معرفی: مجموعه داستان «روباه شنی»، نوشته محمد کشاورز است که توسط نشر چشمه در سال ۱۳۹۳، در گروه داستان فارسی، در ۱۱۲ صفحه منتشر شده، و در سال ۱۳۹۸ به چاپ چهارم رسیده است.^۲

ارزیابی: خواننده در مجموعه داستان «روباه شنی»، می‌تواند با برخی از شخصیت‌های آن هم‌ذات‌پنداری کند. ماجرای برخی از آنها مانند روز متفاوت، پرنده باز، آهنگ پلنگ صورتی را سوت بزن و راه رفتن روی آب، پرسش برانگیز و چالش‌انگیز هستند، منتها به نظر می‌رسد پرسش‌هایی که در خود نهفته دارند، در ذهن خواننده نوجوان ایجاد نشود. به بیان دیگر درون‌مایه فلسفی آنها فراتر از سن نوجوان به نظر می‌رسد.

در این مجموعه، از الگوهایی که به عنوان معیار برخوردار از داستان از محتوای فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی برشمردیم، استفاده نشده است. بنابراین نمی‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و حاوی ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۲.۴ بازار خوبان

معرفی: «بازار خوبان»، نوشته آرش صادق بیگی است که در سال ۱۳۹۳ از سوی مؤسسه انتشارات نگاه، در زمره داستان‌های کوتاه فارسی در ۹۶ صفحه منتشر شده، و در سال ۱۳۹۸ به چاپ ششم رسیده است.

ارزیابی: خواننده در مجموعه داستان «بازار خوبان»، با ماجراهای متفاوت، جالب، نامتعارف، طبیعی و مربوط به گذشته آشنا می‌شود. هر کدام از داستان‌های این مجموعه پیامی در بر دارد، خواننده می‌تواند با برخی از شخصیت‌ها هم‌ذات‌پنداری کند. با این حال به دلیل عدم استفاده از سایر الگوها، این مجموعه را نمی‌توان برخوردار از محتوای فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۳.۴ عروس دریایی

معرفی: عروس دریایی، نوشته الی بنجامین، و ترجمه کیوان عبیدی آشتیانی است که توسط نشر افق در سال ۱۳۹۵، در زمره رمان نوجوان، و در ۲۶۴ صفحه منتشر شده و سال ۱۳۹۸ به چاپ پنجم رسیده است.

ارزیابی: «عروس دریایی» احساسات، عواطف، روحیات، خلیقات و شخصیت یک دختر نوجوان را ترسیم کرده است؛ به نحوی که خواننده نوجوان می‌تواند با قهرمان داستان هم‌ذات‌پنداری کند و در بسیاری مواقع خود را جای او احساس کند. قهرمان داستان به سادگی از کنار وقایع و حوادث دور و بر خود نمی‌گذرد، بلکه راجع به آنها فکر می‌کند، پرسش می‌کند و پاسخی برایشان پیدا می‌کند. بنابراین می‌توان گفت محتوای این داستان دارای مضامین فکری است و خواننده را به اندیشیدن ترغیب می‌کند.

بر اساس معیارهایی که برشمردیم، داستان مذکور برخوردار از محتوای فکری - فلسفی، و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی است؛ زیرا حاوی الگوسازی پرسش‌گری با کمک برخی شخصیت‌ها، داوری مبتنی بر شواهد، اسناد و دلایل، امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی، تجزیه و تحلیل داده‌ها، مهارت حل مسئله و انجام تحقیق، و درون‌مایه فلسفی است.

۴.۴ اسب جنگی

معرفی: اسب جنگی، نوشته مایکل مورپورگو و ترجمه پروین علی‌پور است که توسط نشر افق در سال ۱۳۹۲، در گروه رمان نوجوان، در ۱۹۲ صفحه منتشر شده، و در سال ۱۳۹۸ به چاپ پنجم رسیده است.

ارزیابی: خواننده در «اسب جنگی»، به واسطه آلبرت که نوجوانی سیزده ساله است، با برخی از ویژگی‌های نوجوانان و تنش‌های آنها با والدین آشنا می‌شود. علاوه بر این پیامی در لفافه دریافت می‌کند مبنی بر اینکه افراد پایبند به اخلاقیات و واجد انسانیت تنها هستند و به انزوا کشیده می‌شوند؛ البته احتمالاً خواننده نوجوان نتواند به این پیام پنهان پی ببرد. بنابراین شاید نتوان آن را برای نوجوانان واجد درون‌مایه فلسفی دانست.

با اینکه خواننده نوجوان در این داستان می‌تواند با قهرمان آن هم‌ذات‌پنداری کند، به دلیل اینکه از سایر الگوها، در آن بهره گرفته نشده است، نمی‌توان آن را داستانی واجد مفاهیم فکری - فلسفی و حاوی ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۵.۴ باهوش

معرفی: «باهوش»، نوشته کیم اسلیتر، توسط مژگان کلهر ترجمه شده است. این رمان توسط نشر افق در سال ۱۳۹۶ و در گروه نوجوان، در ۲۴۰ صفحه منتشر شده و در سال ۱۳۹۷ به چاپ سوم رسیده است.

ارزیابی: «باهوش»، داستان زندگی پسری استثنایی (سندرم داون) را به تصویر کشیده است که علاوه بر اینکه با مشکلات وضعیت خاص فیزیکی‌اش دست به گریبان است، زندگی خانوادگی پرتنش هم دارد. خواننده با خواندن این داستان به خوبی با حال و هوا و احساسات یک پسر استثنایی آشنا می‌شود و از او یاد می‌گیرد که چگونه با مشکلات زندگی خود مواجه شود. بنابراین خواننده این داستان می‌تواند با قهرمان آن هم‌ذات‌پنداری کند. با این حال به دلیل عدم استفاده از سایر الگوها، جای مفاهیم فکری - فلسفی در این رمان خالی است و ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی را ندارد.

۶.۴ گردان قاطرچی‌ها

معرفی: «گردان قاطرچی‌ها»، نوشته داوود امیریان است که از سوی انتشارات کتابستان معرفت در سال ۱۳۹۵، در گروه رمان نوجوان، در ۲۷۲ صفحه منتشر شده، و در سال ۱۳۹۸ به چاپ هفدهم رسیده است.

ارزیابی: رزمندگانی که در این داستان حادثه می‌آفرینند، غالباً نوجوان و کم سن و سال هستند. فضای حاکم بر داستان که فضایی طنزآمیز است، آن را در عین جذاب بودن، غیرواقعی ساخته است.

این داستان به دلیل استفاده نکردن از هیچ یک از الگوها، خالی از مفاهیم فکری - فلسفی به شمار می‌رود و ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی را ندارد.

۷.۴ دروازه مردگان / قبرستان عمودی

معرفی: «دروازه مردگان»، اثر حمیدرضا شاه‌آبادی است که از سوی نشر افق در سال ۱۳۹۶، در گروه رمان نوجوان، در ۲۵۰ صفحه منتشر شده، و سال ۱۳۹۸ به چاپ چهارم رسیده است.

ارزیابی: «دروازه مردگان»، دو روایت از زندگی مدرن و سنتی را به طور جذابی داخل هم جا داده است، و با این کار ضمن پرداختن به زندگی امروزی نوجوانان، آنها را با سبکی از زندگی نوجوانان صد سال گذشته نیز آشنا می‌کند.

در این داستان نوجوانان می‌توانند با شخصیت‌های داستان هم ذات‌پنداری کنند و در عالم خیال خود را جای آنها بگذارند و در مواجهه با زندگی خود به راه حل‌های جایگزین فکر کنند. بنابراین می‌توان این داستان را واجد الگوی امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی به شمار آورد. موضوع داستان که معطوف به امری مابعدالطبیعی است، موضوعی پرسش‌برانگیز و چالشی است که خواننده را به فکر و تأمل راجع به آن وامی‌دارد؛ البته بی‌آنکه در خود داستان راجع به آن پرسشی درگیرد. بنابراین می‌توان آن را واجد درون‌مایه فلسفی به شمار آورد که خواننده را به سمت پرسش از دیگران راجع به موضوع داستان می‌کشاند.

اما از عناصر دیگر، یعنی استفاده از الگوسازی پرسش‌گری با کمک برخی شخصیت‌ها، استدلال ورزی، داوری‌های مستدل، تجزیه و تحلیل داده‌ها، مهارت حل مسئله و انجام تحقیق، کند و کاو اخلاقی، و گفت و گوی هدفمند در آن استفاده نشده است. بنابراین به نحو محدود می‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی به شمار آورد.

۸.۴ جایی که کوه بوسه می‌زند بر ماه

معرفی: «جایی که کوه بوسه می‌زند بر ماه»، نوشته گریس لین، ترجمه پروین علی‌پور است که نشر افق آن را به سال ۱۳۹۲، در گروه رمان نوجوان، در ۲۷۲ صفحه منتشر کرده، و سال ۱۳۹۸ به چاپ هفتم رسیده است.

ارزیابی: نویسنده، داستان خود را با اسطوره‌ها و افسانه‌ها به هم می‌آمیزد. قهرمان داستان در عالم واقع زندگی می‌کند اما راه خود را از عالم اسطوره و افسانه پیدا می‌کند و به کمک آنها به هدف خود می‌رسد.

با اینکه مضامین اخلاقی در این داستان گنجانده شده است، اما تناقضی آشکار در جمع میان قناعت و رفاه‌طلبی به وضوح به چشم می‌خورد. بدین معنا که قناعت به داشته‌های خود ستوده شده و در عین حال نهایتاً رسیدن به خواسته‌هایی که در تضاد با این داشته‌ها معرفی شده، عامل خوشبختی به شمار رفته است.

نقش دانای کل در این داستان بسیار پررنگ است. بنابراین این داستان به این دلیل که برای حل مشکلات و مسائل زندگی بر دانای کل تکیه می‌کند و او را حلال مشکلات معرفی می‌کند، نه تنها خالی از درون‌مایه فلسفی است، بلکه جای تفکر و اندیشه‌ورزی را تنگ کرده است. علاوه بر این به جز یک مورد الگوسازی استدلال، از سایر الگوها، بهره‌ای گرفته نشده است. بنابراین نمی‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۹.۴ نان و گل سرخ

معرفی: «نان و گل سرخ»، اثر کاترین پاترسون است و توسط حسین ابراهیمی ترجمه شده است. این اثر در سال ۱۳۹۴ از سوی کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان، برای گروه سنی «ه» در ۲۸۸ صفحه منتشر شده و در سال ۱۳۹۷ به چاپ سوم رسیده است.

ارزیابی: در «نان و گل سرخ»، خواننده نوجوان ضمن آشنایی با بخشی واقعی از آنچه در دوران گذشته بر سر مردم فقیر و تحت ستم اربابان سرمایه‌داری آمده است، می‌تواند با شخصیت‌های نوجوان داستان، احساس نزدیکی کند و با درک احساسات، عواطف و فضای ذهنی آنها به درک بهتری از احساسات و روحیات خود نائل شود. با این حال این داستان به جز چند مورد محدود گفت و گوهایی که در مدرسه میان معلم و شاگردان درمی‌گیرد که می‌توان آنها را در زمره محتوایی برای اندیشیدن و پرسش کردن به شمار آورد، به روایت ماجرابی تاریخی و رخدادها و اتفاق‌های پیرامون آن و تأثیری که بر خانواده‌ها به طور عام و بر چند نوجوان به طور خاص گذاشته، بسنده کرده است.

بنابراین می‌توان گفت خواننده امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی را در این داستان پیدا می‌کند و به نحو محدود از الگوسازی پرسشگری با کمک برخی شخصیت‌ها، بهره مند می‌شود اما با سایر الگوها مواجه نمی‌شود. بنابراین این داستان را می‌توان به نحو محدود واجد مفاهیم فکری - فلسفی و ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۱۰.۴ لم یزرع

معرفی: «لم یزرع»، نوشته محمدرضا بایرامی است که انتشارات نیستان در سال ۱۳۹۴ آن را در گروه داستان‌های فارسی، در ۳۵۲ صفحه منتشر کرده، و چاپ سوم آن در سال ۱۳۹۶ منتشر شده است.

ارزیابی: «لم یزرع»، دو پیام با خود دارد، یکی حس بشردوستانه و هم‌دردانه با رزمندگان عراقی و دوم لزوم کنار گذاشتن اختلافات مذهبی و توجه به ظرفیت‌های انسانی. قهرمان داستان در دوراهی‌هایی چون اظهار عشق به دختری با مذهبی متفاوت یا عدم اظهار آن؛ رفتن زود هنگام به سربازی یا نرفتن؛ برگشتن به پادگان یا برگشتن قرار می‌گیرد که چالش‌انگیز هستند و می‌توانند خواننده را نیز در درست بودن یا غلط بودن انتخاب یکی از این دو راه به چالش بکشند. بنابراین می‌توان این داستان را برخوردار از درون‌مایه فلسفی به شمار آورد.

خواننده نوجوان تا حدی می‌تواند با قهرمان داستان احساس هم‌ذات‌پنداری داشته باشد. اما از دیگر مؤلفه‌هایی که برشمردیم بهره گرفته نشده است. بنابراین این داستان را می‌توان به نحو محدودی واجد مفاهیم فکری - فلسفی به شمار آورد.

۵. ارزیابی داستان‌های نوجوانان با گرایش نخبه‌گرا

۱.۵ انجمن یوزهای شریف

معرفی: «انجمن یوزهای شریف»، نوشته حمید ابادری است که در سال ۱۳۹۶، در گروه داستان‌های نوجوانان، از سوی انتشارات فنی ایران، در ۱۱۲ صفحه منتشر شده و در سال ۱۳۹۸ به چاپ دوم رسیده است.

ارزیابی: «انجمن یوزهای شریف»، موضوع مهم و روزآمد محیط زیست و اهمیت محافظت از آن را در قالب داستان به نوجوانان منتقل می‌کند و آنها را با مفاهیم مرتبط با محیط زیست آشنا می‌کند و اطلاعات خوبی درباره یوزپلنگ آسیایی در اختیار خواننده می‌گذارد.

نوجوانان با خواندن این داستان، تا حد کمی می‌توانند با شخصیت‌های نوجوان داستان احساس نزدیکی کنند. با این حال این داستان را نمی‌توان در زمره داستانی برخوردار از مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد زیرا از الگوهایی که برشمردیم، در آن استفاده نشده است.

۲.۵ رنگ خورشید

معرفی: «رنگ خورشید»، به نویسندگی دیوید آلموند و ترجمه شهلا انتظاران، در سال ۱۳۹۷، در گروه داستان کودکان، از سوی نشر ایران‌بان، در ۱۸۰ صفحه منتشر، و در سال ۱۳۹۸ تجدید چاپ شد.

ارزیابی: نویسنده در «رنگ خورشید»، ضمن ترسیم فضای حاکم بر نوجوانی که با مرگ پدر مواجه شده و نحوه مواجهه او با این واقعه دردناک، با نشان دادن پیامدهای منفی دشمنی‌های نژادی در صدد ترویج صلح و دوستی و تقبیح جنگ و خشونت است.

نویسنده لا به لای داستان به موضوعات متنوعی پرداخته است که از این ظرفیت برخوردار هستند که خواننده را به تفکر و تأمل ترغیب کنند. به بیان دیگر مضامین فکری لا به لای داستان گنجانده شده است؛ البته بی‌آنکه از جذابیت لازم برخوردار باشند. از این رو می‌توان این داستان را برخوردار از محتوای فکری به شمار آورد و هم‌ذات‌پنداری خواننده با شخصیت‌های داستان در مواجهه با مشکلات مشابه را ممکن دانست.

با این حال از سایر الگوها در آن بهره گرفته نشده است. بنابراین می‌توان آن را به نحو محدود واجد مفاهیم فکری – فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۳.۵ برایم شمع روشن کن

معرفی: «برایم شمع روشن کن»، داستانی از مریم محمدخانی است که نشر افق در سال ۱۳۹۶ آن را در گروه رمان نوجوان، در ۱۵۲ صفحه منتشر کرده، و در سال ۱۳۹۸ به چاپ سوم رسیده است.

ارزیابی: «برایم شمع روشن کن»، روایتی جذاب و نو درباره نوجوانی است که با ابزار امروزی (ایمیل زدن به فردی در آن سوی آبها) تسکینی برای ناراحتی‌ها و غم‌هایش پیدا می‌کند.

داستان ضمن نشان دادن روحیات، احساسات و فضای فکری یک نوجوان، مضامین فکری (ایده‌های خلاقانه، پرسش و پاسخ میان شخصیت‌های داستان، کند و کاو اخلاقی، مفاهیم چالش‌برانگیز) را در لابه لای داستان گنجانده است. این داستان واجد الگوسازی پرسش‌گری با کمک برخی شخصیت‌ها، کند و کاو اخلاقی، امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی و

درون‌مایه فلسفی است. بنابراین می‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت محدودی در ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۴.۵ آخرین روز خانم بیکسبی

معرفی: «آخرین روز خانم بیکسبی»، نوشته جان دیوید اندرسون و ترجمه هدا نژادحسینیان است. انتشارات پرتقال چاپ اول این کتاب را در سال ۱۳۹۶ و چاپ سوم آن را در سال ۱۳۹۹، در گروه داستان کودکان، در ۲۷۸ صفحه روانه بازار نشر کرده است.

ارزیابی: «آخرین روز خانم بیکسبی»، را می‌توان به لحاظ جذاب بودن، به روز بودن و برخورداری از مفاهیم گسترده اخلاقی و مضامین فکری، داستانی موفق ارزیابی کرد. نویسنده با ظرافت و حفظ جذابیت داستان، توانسته است گفت و گوهای کلاسی و سخنانی پرمحتوا برای اندیشیدن را در داستان بگنجانند و خواننده را با مفاهیم اخلاقی درگیر کند. علاوه بر این به چالش کشیدن سخن بزرگان و فلاسفه و اندیشیدن راجع به آنها را جایگزین پذیرش بدون تفکر آنها ساخته است. این داستان را می‌توان سرشار از مضامین فکری ارزیابی کرد.

بر اساس معیارهایی که برشمردیم در این داستان از الگوسازی پرسشگری با کمک برخی شخصیت‌ها، کند و کاو اخلاقی، گفت‌وگوی هدف‌مند، امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی بهره گرفته شده است. از این رو می‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت محدودی در ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۵.۵ مسافر حکیم آباد

معرفی: «مسافر حکیم آباد»، نوشته محمود برآبادی است که انتشارات آستان قدس آن را در سال ۱۳۹۶، در گروه داستان‌های نوجوانان، در ۱۷۶ صفحه، منتشر کرده است.

ارزیابی: «مسافر حکیم آباد» که روایت معلمی است که برای تدریس به روستای آباء و اجدادی اش رفته است، از این ظرفیت برخوردار است که محتوای فکری در آن گنجانده شود، زیرا رخدادها و حوادث داستان مذکور در فضای مدرسه و میان معلم و دانش آموز به وقوع می‌پیوندد.

با این حال هیچ کدام از الگوهایی که برشمردیم در آن استفاده نشده است. بنابراین نمی‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۶.۵ روزی پرنده‌هایی

معرفی: «روزی پرنده‌هایی»، نوشته سالی جی، پلا و ترجمه شیما حسینی است. این اثر توسط انتشارات شهر قلم در سال ۱۳۹۷، در ۳۱۸ صفحه منتشر شده است.

ارزیابی: «روزی پرنده‌هایی»، داستانی پرمحتوا هم برای نوجوانان و هم برای بزرگسالان به شمار می‌رود و پیام‌های اخلاقی و اجتماعی به روزی برای خواننده دارد.

محتوای داستان به گونه‌ای است که خواننده را ترغیب به فکر کردن می‌کند و قوه خیال نوجوان را به فعالیت وامی‌دارد. قهرمان داستان از روحیه‌ای جستجوگر برخوردار است و خواننده نوجوان را به هم‌ذات‌پنداری با او و الگوبرداری از او تشویق می‌کند.

بر اساس معیارهایی که برشمردیم، این داستان واجد درون‌مایه فلسفی است و در آن از الگوسازی پرسش‌گری با کمک برخی شخصیت‌ها، مهارت حل مسئله و انجام تحقیق، کند و کاو اخلاقی، و امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی بهره گرفته شده است. بنابراین می‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۷.۵ توبیاس و فرشته

معرفی: «توبیاس و فرشته»، اثر سوزانا تامارو است که مهدی شهشهبانی آن را به زبان فارسی برگردانده است. این اثر سال ۱۳۹۵، در گروه رمان نوجوان، از سوی محراب قلم به چاپ رسیده است.

ارزیابی: در این داستان به مارتینا، شخصیت اصلی داستان، توصیه شده که راه‌حل‌هایی از مشکلاتش، فرار از خانه و پیدا کردن سرنوشتش است. اما مفهوم سرنوشت و پیدا کردن آن مفهومی مبهم برای کسی است که در ابتدای نوجوانی قرار دارد. علاوه بر این راه‌حل ارائه شده، یعنی به راه افتادن و رفتن بی مقصد، راه حلی کلیشه‌ای است که نمی‌تواند الگوی مناسبی برای نوجوان باشد. همچنین در این داستان از کلیشه لک لک استفاده شده است و علت به دنیا آمدن مارتینا در خانواده‌ای ناپایدار، به اشتباه لک لک در آوردن او به این خانه نسبت داده شده است.

داستان سعی دارد یک مفهوم دینی مسیحی، یعنی فرشته را به‌عنوان یکی از تسلی‌بخش‌های انسان به هنگام مواجهه با مشکلات زندگی معرفی کند. فرشته با اینکه تسلی‌بخش مارتینا است

اما دانای کل معرفی می‌شود که حلال مشکلات است. پدربزرگ مارتینا نیز در این داستان نقش دانای کل را ایفا می‌کند.

در واقع در این داستان شخصیت‌های همه‌چیزدان، به جای ترغیب به تفکر و تلاش فردی، ایفای نقش می‌کنند. داستان مذکور خالی از درون‌مایه فلسفی است و در آن از الگوهایی که برشمردیم استفاده نشده است. بنابراین نمی‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۸.۵ دشت متلاطم

معرفی: «دشت متلاطم»، به قلم علی اکبر کرمانی نژاد در سال ۱۳۹۷، در گروه داستان‌های فارسی، توسط نشر محراب قلم در ۳۱۲ صفحه منتشر شد.

ارزیابی: نویسنده «دشت متلاطم»، تلاش کرده است نوجوانی قهرمان را به تصویر بکشد که برای کمک به خانواده‌اش پا در مسیری سخت و پرخطر می‌گذارد. متنها مسیر پیش روی او و اتفاق‌هایی که برایش می‌افتد، تطابقی با عالم واقع ندارد و او صرفاً به مدد امور غیرطبیعی و حمایت‌های غیبی از پس سختی‌ها برمی‌آید و نهایتاً موفق می‌شود. از این رو داستان مذکور نه تنها نمی‌تواند الگوی مناسبی برای یک نوجوان باشد، بلکه کمک‌های غیبی را جایگزین تلاش فردی نوجوان در رسیدن به موفقیت کرده است؛ البته اینکه قهرمان داستان درون گردبادی قرار می‌گیرد و از طریق آن سفر می‌کند، ایده‌ای خلاقانه است که می‌تواند چالش‌انگیز هم باشد و قوه تخیل نوجوان را برانگیزد، متنها غیرواقعی است.

در این داستان از الگوهایی که برشمردیم استفاده نشده است. به همین خاطر نمی‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۹.۵ ما یک نفر

معرفی: «ما یک نفر»، نوشته سارا کروسان است و کیوان عبیدی آشتیانی آنرا به فارسی برگردانده است. این رمان در سال ۱۳۹۵ توسط نشر پیدایش، در گروه رمان جوان، در ۵۰۰ صفحه منتشر شده و در سال ۹۸ به چاپ چهارم رسیده است.

ظرفیت داستان در تقویت تفکر انتقادی ... (زهره سعیدی) ۱۵۵

ارزیابی: «ما یک نفر»، روایت سبکی از زندگی است که نادر، اما واقعی است. تخیل و واقعیت دو عنصر به کار رفته در این داستان است که از یک سو خواننده را جذب خود می‌کند و از سوی دیگر او را با واقعیات زندگی پرچالش دوقلوهای به هم چسبیده آگاه می‌کند. این داستان واجد درون‌مایه فلسفی است و از الگوسازی پرسش‌گری با کمک برخی شخصیت‌ها؛ و امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی استفاده کرده است. با این حال سایر الگوها در آن به چشم نمی‌خورد. از این رو می‌توان آن را تاحدی واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۱۰.۵ در جست و جوی آبی‌ها

معرفی: «در جست و جوی آبی‌ها»، اثر لوئیس اوری است که توسط کیوان عبیدی آشتیانی ترجمه شده است. چاپ اول این کتاب از سوی نشر چشمه در سال ۱۳۸۹، در گروه داستان‌های آمریکایی، در ۲۴۲ صفحه، و چاپ دوم آن در سال ۱۳۹۶ منتشر شده است.

ارزیابی: «در جستجوی آبی‌ها»، سبکی از یک زندگی غیرمتعارف مربوط به روستایی قدیمی را ترسیم می‌کند که فاصله زیادی با زندگی روستایی امروزی دارد. قهرمان داستان که دختری نوجوان است تلاشش برای غلبه بر مشکلات، با خرافات گره خورده است و امری خرافی او را از خطر دور می‌کند و به او آرامش می‌دهد.

داستان مذکور خالی از درون‌مایه فلسفی است و در آن از سایر الگوها استفاده نشده است. بنابراین نمی‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۶. بررسی داستان‌های نوجوانان با گرایش بازارپسند

۱.۶ قصه‌های مجید

معرفی: مجموعه داستان «قصه‌های مجید»، نوشته هوشنگ مرادی کرمانی است که از سوی انتشارات معین در سال ۱۳۸۱، در گروه داستان‌های کوتاه فارسی، در ۶۸۰ صفحه منتشر شده، و سال ۱۳۹۹ به چاپ سی و چهارم رسیده است.

ارزیابی: در «قصه‌های مجید»، ماجراها و خاطراتی جذاب، شیرین و عبرت‌آموز از زندگی یک نوجوان طبقه ضعیف جامعه به تصویر کشیده شده است. نوجوان با خواندن آنها می‌تواند با قهرمان داستان احساس نزدیکی کند و خود را جای او بگذارد و از اشتباهات او درس بگیرد و نکته‌های اخلاقی آن را فرا بگیرد. بنابراین امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی تاحدی در این مجموعه وجود دارد. با این حال از سایر الگوها، استفاده نشده است. از این رو نمی‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۲.۶ دنیای معرکه تام گیتس

معرفی: «دنیای معرکه تام گیتس»، اثر لیز پیشون، توسط بهرنگ رجبی ترجمه شده است. این کتاب از سوی نشر هوبا در سال ۱۳۹۴، در گروه داستان‌های کودکان، در ۲۵۸ صفحه منتشر شده و در سال ۱۳۹۸ به چاپ پنجاه و نهم رسیده است.

ارزیابی: «دنیای معرکه تام گیتس»، در زمره داستان‌هایی است که به علت جذابیت بالای آن، می‌توان کودکان و نوجوانان فراری از کتاب را نیز جذب کتاب خواندن کرد. نویسنده در این کتاب با استفاده از تصویر و با زبان بی‌پرده خود نوجوان، دنیای او را ترسیم کرده، و پرده از احساسات، عواطف، شیطنتها و اعمال او برداشته است.

از میان معیارهایی که برشمردیم این کتاب امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی را کاملاً فراهم کرده و تاحدودی از الگوسازی استدلال‌ورزی بهره برده است. با این حال از سایر الگوها در آن استفاده نشده است. بنابراین تا حد کمی می‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۳.۶ جام جهانی در جوادیه

معرفی: نویسنده «جام جهانی در جوادیه»، داوود امیریان است. این کتاب در سال ۱۳۸۲ از سوی مؤسسه انتشارات قدیانی در گروه رمان نوجوانان، در ۲۷۲ صفحه منتشر شده و در سال ۱۳۹۸ به چاپ پانزدهم رسیده است.

ارزیابی: «جام جهانی در جوادیه»، حاوی چند پیام مهم به خوانندگان خود است. نخستین پیام آن پیام صلح و دوستی برکنار از تفاوت‌های قومی و ملیتی است. پیام دوم توجه به رفع

تبعیض جنسیتی در خصوص تماشای مسابقات فوتبال است. مضامین اخلاقی در این رمان گنجانده شده است، بی‌آنکه کند و کاوی راجع به مصادیق آن صورت بگیرد. در خلال ماجراهای این داستان، احساسات، عواطف و روحیات پسران نوجوان ترسیم شده و اشاره‌ای محدود به احساسات، عواطف و روحیات دختران نوجوان شده است. بنابراین نوجوانان می‌توانند با شخصیت‌های نوجوان داستان احساس نزدیکی کنند. از میان معیارهایی که برشمردیم این کتاب به نوجوانان امکان هم‌ذات‌پنداری با قهرمان و دیگر شخصیت‌های داستان را می‌دهد، اما از هیچ یک از الگوهای دیگر در آن استفاده نشده است. بنابراین نمی‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به‌شمار آورد.

۴.۶ خمره

معرفی: هوشنگ مرادی کرمانی نویسنده «خمره» است. انتشارات معین، در گروه داستان‌های فارسی، چاپ اول این کتاب را در سال ۱۳۸۳، در ۱۵۰ صفحه، و چاپ شانزدهم آن را در سال ۱۳۹۸ روانه بازار کرده است.

ارزیابی: «خمره»، در یک فضای روستایی، از رواج صفت ناپسند خبرچینی و شایعه پراکنی، پرده بر می‌دارد. نکته مهم آن این است که زشتی و بدی صفت خبرچینی و شایعه پراکنی، به صورت پند و اندرز و القای مستقیم نشان داده نشده، بلکه موقعیت‌هایی از بروز این صفت در داستان ترسیم شده که خواننده شاهد نتایج و پیامدهای آن به‌طور واقعی است؛ به نحوی که این امکان را به خواننده می‌دهد که خود به این نتیجه برسد که این ویژگی چه تبعات بدی دارد و آنگاه خود مختارانه نسبت به پرهیز از آن احساس وظیفه کند. بنابراین می‌توان آن را واجد درون‌مایه فلسفی به‌شمار آورد.

علاوه بر آن در این داستان امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی فراهم شده و از الگوسازی کند و کاو اخلاقی بهره گرفته شده است. با این حال سایر الگوها در آن استفاده نشده است. بنابراین می‌توان تا حدی آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی به‌شمار آورد.

۵.۶ شازده کوچولو (مسافر کوچولو)

معرفی: آنتوان دو سنت اگزوپری نویسنده داستان شازده کوچولو، و احمد شاملو مترجم آن است. انتشارات نگاه این کتاب را در سال ۱۳۷۹، در گروه داستان‌های فرانسوی، در ۱۰۳ صفحه منتشر کرده است. این اثر در سال ۱۳۹۸ به چاپ پنجاه و نهم رسیده است.

ارزیابی: «شازده کوچولو»، داستانی تخیلی و جذاب است که مضامین فلسفی و اخلاقی در آن گنجانده شده است. این داستان از این ظرفیت برخوردار است که قوه تخیل خواننده را به فعالیت وادارد و روحیه پرسش‌گری را در او تقویت کند.

نویسنده در این داستان تلاش کرده است با انتقاد از زندگی خشک و ماشینی امروزی، مشکلات و مسائل زندگی مدرن را بازگو کند و بر اهمیت ساده زیستی، طبیعی بودن و شادی‌های کوچک، تأکید کند.

این داستان واجد درون‌مایه فلسفی است، در آن امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی وجود دارد و از الگوسازی پرسش‌گری با کمک برخی شخصیت‌ها؛ استدلال‌ورزی؛ داوری مبتنی بر شواهد، اسناد و دلایل؛ کند و کاو اخلاقی؛ و گفت‌وگوی هدف‌مند؛ استفاده شده است. از این رو می‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۶.۶ ته خیار

معرفی: «ته خیار» نوشته هوشنگ مرادی کرمانی است که در سال ۱۳۹۲ از سوی نشر معین در گروه داستان‌های کوتاه فارسی، در ۲۲۱ صفحه منتشر شده، و در سال ۱۳۹۷ به چاپ دوازدهم رسیده است. کتاب مذکور مجموعه‌ای از سیزده داستان بسیار کوتاه است.

ارزیابی: «ته خیار»، که سیزده داستان کوتاه را در خود جا داده است، ضمن اینکه اوقات فراغت خواننده را با بیان ماجراهای جالب، جذاب و بعضاً خنده دار پر می‌کند، پیام‌هایی گاه اخلاقی و گاه اجتماعی به مخاطب خود می‌دهد.

برخی از داستان‌های این مجموعه دارای درون‌مایه فلسفی است؛ منتها به نظر می‌رسد خواننده نوجوان به آنها پی نبرد. در هیچ کدام از داستان‌های این مجموعه از الگوهایی که برشمردیم استفاده نشده است. از این رو نمی‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۷.۶ هویج بستنی

معرفی: «هویج بستنی»، نوشته فرهاد حسن‌زاده و به صورت مجموعه داستان است. این مجموعه در سال ۱۳۹۳ از سوی نشر افق، در گروه نوجوان، در ۱۲۸ صفحه منتشر شده و در سال ۱۳۹۸ به چاپ ششم رسیده است.

ارزیابی: برخی داستان‌های این مجموعه حاوی پیامی اجتماعی یا اخلاقی است و برخی از آنها به آسیبی اجتماعی اشاره دارند و در برخی از آنها می‌توان با روایات نوجوان آشنا شد. با این حال داستان‌های آن فاقد درون‌مایه فلسفی هستند. علاوه بر این در این مجموعه از الگوهایی که برشمردیم استفاده نشده است. از این رو نمی‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۸.۶ این کتاب را ممنوع کنید

معرفی: «این کتاب را ممنوع کنید»، نوشته الن گرتز است که توسط سارا عاشوری ترجمه شده است. انتشارات پرتقال چاپ اول این داستان را، در گروه داستان‌های کودکان، در ۲۰۵ صفحه، در سال ۱۳۹۶، و چاپ هفتم آن را در سال ۱۳۹۹ وارد بازار نشر کرده است.

ارزیابی: «این کتاب را ممنوع کنید»، موضوعی مدنی، به روز و چالش‌برانگیز، یعنی آزادی بیان، را در خود جا داده است و ذهن خواننده را با پرسش‌هایی چون، آیا ممنوع کردن برخی کتابها کار درستی است؟ آیا اولیا و مربیان حق دارند خواندن برخی کتابها را ممنوع کنند؟ آیا دانش‌آموزان حق دارند به این کار اعتراض کنند؟، درگیر می‌کند.

شخصیت‌های این داستان درعین‌اینکه مرتکب اعمال غیر اخلاقی می‌شوند، احساس بدی را که نسبت به آن دارند بازگو می‌کنند و دلایل آن را برمی‌شمارند. از این رو از عادی و طبیعی جلوه دادن رفتارهای غیر اخلاقی پرهیز شده است. بنابراین خواننده می‌تواند با شخصیت‌های داستان احساس نزدیکی کند و از آنها در مواجهه با مسائل مشابه الگوبرداری کند. علاوه بر این شیوه حل مسئله به صورت انجام یک کار هدف‌مند در داستان گنجانده شده است.

این داستان علاوه بر اینکه واجد درون‌مایه فلسفی است، از الگوسازی مهارت حل مسئله و انجام تحقیق؛ کند و کاو اخلاقی؛ و امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی بهره گرفته است. از این رو می‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۹.۶ قلب‌های نارنجی

معرفی: «قلب‌های نارنجی»، به نویسندگی مینو کریم زاده، در سال ۱۳۸۹ از سوی انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان برای گروه سنی «د» و «ه»، در ۲۴۴ صفحه منتشر شده و در سال ۱۳۹۵ به چاپ سوم رسیده است.

ارزیابی: «قلب‌های نارنجی»، به استثنای ماجرای فرار یکی از شخصیت‌های اصلی داستان، که به دور از واقعیت روزمره زندگی است، ماجراهای شخصیت اول داستان، یعنی ساده و خانواده‌اش و سایر وقایع و حوادث، ملموس و قابل پذیرش است و امکان هم‌ذات‌پنداری خواننده نوجوان را با شخصیت‌های نوجوان داستان می‌دهد.

گفت و گوی هدف‌مند میان شخصیت‌های داستان از مزایای این داستان است که می‌تواند اثرات مفیدی بر روی مخاطب خود در درک مفهیمی مثل دوستی و انصاف داشته باشد.

نویسنده تلاش کرده از القای ایده خود پرهیز کند و قضاوت درباره درستی یا نادرستی امور را به عهده خواننده بگذارد. مضامین اخلاقی به نحو غیرمستقیم و در قالب گفت و گو در لابلاهای داستان گنجانده شده است. بنابراین این داستان از القای مستقیم پیام‌های خود پرهیز کرده است. از این رو می‌توان آن را واجد درون‌مایه فلسفی به شمار آورد.

علاوه بر این، از الگوسازی‌های کند و کاو اخلاقی؛ گفت‌وگویی هدف‌مند؛ و امکان هم‌ذات‌پنداری در مسائل اساسی زندگی استفاده کرده است. بنابراین می‌توان آن را واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی به شمار آورد.

۱۰.۶ چشم عقاب

معرفی: «چشم عقاب»، اثر محسن هجری است که در سال ۱۳۹۰ از سوی انتشارات کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان برای گروه سنی «د»، در ۱۶۸ صفحه منتشر شده و در سال ۱۳۹۶ به چاپ هفتم رسیده است.

ارزیابی: نویسنده در «چشم عقاب»، تلاش کرده است در ضمن بیان وقایع و رخدادها، گفت و گوهای هدف‌مندی را میان شخصیت‌های داستان صورت‌بندی کند؛ گفت و گوهایی که هم متضمن نکات آموزشی است و هم نفس گفت و گوی سازنده را تعلیم می‌دهد. علاوه بر این نویسنده از مضامینی در داستان خود بهره جسته است که به اندیشیدن ترغیب می‌کنند.

متوسط	-	-	+	+	-	-	-	-	+	۹. ما یک نفر	داستان‌های بازار پسند
ضعیف	-	-	-	-	-	-	-	-	-	۱۰. در جست و جوی آبی‌ها	
ضعیف	-	-	-	+	-	-	-	-	-	۱. مجموعه قصه‌های مجید	
ضعیف	-	-	-	+	-	-	-	+	-	۲. دنیای معرکه تام گیتس	
ضعیف	-	-	-	+	-	-	-	-	-	۳. جام جهانی در جوادیه	
ضعیف	-	+	-	+	-	-	-	-	-	۴. خمره	
خوب	+	+	+	+	-	-	+	+	+	۵. شازده کوچولو (مسافر کوچولو)	
ضعیف	-	-	+	+	-	-	-	-	-	۶. مجموعه داستان‌ته خیار	
ضعیف	-	-	-	+	-	-	-	-	-	۷. مجموعه داستان هویج‌بستنی	
خوب	-	+	+	+	+	-	-	-	-	۸. این کتاب را ممنوع کنید	
خوب	+	+	+	+	-	-	-	-	-	۹. قلب‌های نارنجی	
خوب	+	+	+	+	-	-	-	-	-	۱۰. چشم عقاب	

۷. نتیجه‌گیری

دانستن اینکه کدام یک از داستان‌ها و رمان‌ها واجد محتوای فکری - فلسفی هستند، برای اینکه آنها را در اختیار نوجوانان قرار دهیم اهمیت دارد. علاوه بر این توجه نویسندگان این حوزه را به محتوای آثارشان جلب می‌کند تا بیش از پیش داستان‌های خود را با افزودن محتوای فکری - فلسفی ارتقا دهند.

بدین منظور بررسی و تحلیل ۳۰ داستان و رمان نوجوان در سه گرایش دولتی، نخبه‌گرا و بازارپسند را در دستور کار قرار دادیم، تا نشان دهیم که این داستان‌ها و رمان‌ها تا چه اندازه از محتوایی برخوردارند که بتوانند در ارتقای مهارت‌های فکری به طور عام و تفکر انتقادی به طور خاص در نوجوانان نقش ایفا کنند. برای انجام این پژوهش ابتدا بر اساس تعاریفی که از تفکر انتقادی و مؤلفه‌های آن ارائه کردیم، نه معیار را استخراج کردیم و ملاک بررسی و ارزیابی محتوای داستان‌ها قرار دادیم. آنگاه بر اساس آنها به بررسی و ارزیابی داستان‌ها پرداختیم.

بر اساس دستاور پژوهش مذکور از میان داستان‌های رسمی تنها یک مورد از آنها، یعنی «عروس دریایی»، واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی در خواننده ارزیابی شد. بنابراین جای خالی مضامین فکری در اغلب این داستان‌ها احساس می‌شود. داستان‌های مذکور نه تنها ظرفیت رشد مهارت‌های فکری و تفکر انتقادی را در نوجوانان ندارند، بلکه محتوای خرافاتی برخی از آنها و سایه پیر دانا در بطن مشکلات پیش روی شخصیت‌های اصلی داستان که آنها را به دانای کل ارجاع می‌دهد، و محتوای داستان را از درون‌مایه فلسفی تهی می‌سازد، مسیری خلاف مسیر رشد مهارت‌های فکری را به نوجوانان القا می‌کند. این نتیجه‌گیری در مورد داستان‌های تألیفی و ترجمه‌ای صادق است.

از میان داستان‌های نخبه‌گرا، چهار داستان یعنی، «برایم شمع روشن کن»، «آخرین روز خانم بیکسی»، «روزی پرنده‌هایی»، و «ما یک نفر»، برخوردار از مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی ارزیابی شد. هر چهار مورد این داستان‌ها ترجمه هستند. بنابراین تمام داستان‌های نویسندگان داخلی در بخش نخبه‌گرا، فاقد مضامین فکری و محتوای فلسفی هستند. نکته قابل تأمل در مورد داستان‌های این بخش این است که در برخی از آنها علاوه بر اینکه از مفاهیم فکری - فلسفی استفاده نشده است، امور غیر طبیعی، دانای کل، حمایت‌های غیبی و مضامین خرافات‌گونه نیز در آنها گنجانده شده است.

از میان داستان‌های بازارپسند، چهار داستان، یعنی، «شازده کوچولو»، «این کتاب را ممنوع کنید»، «قلب‌های نارنجی»، و «چشم عقاب»، واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی ارزیابی شد. از میان این چهار داستان دو مورد آن تألیف و دو مورد آن ترجمه است که داستان‌های ترجمه‌ای بیش از داستان‌های تألیفی واجد مفاهیم فکری - فلسفی و دارای ظرفیت ارتقای تفکر انتقادی بودند.

پی‌نوشت‌ها

۱. در ادامه مقاله مقصود از مهارت‌های فکری، تفکر انتقادی، و محتوای فکری - فلسفی، بیان می‌شود.
۲. نویسنده علاوه بر معرفی کتاب، خلاصه‌ای از هر داستان را نیز بیان کرده بود که برای کاهش حجم مقاله ناگزیر به حذف آنها شد.

کتابنامه

الف) منابع نظری

فیشر، رابرت (۱۳۹۷) *آموزش تفکر به کودکان*، مسعود صفایی مقدم - افسانه نجاریان، اهواز: انتشارات گوزن.

قاضی مرادی، حسن (۱۳۹۸) *درآمدی بر تفکر انتقادی*، تهران: نشر اختران.

لیمن، متیو. شارپ، آن مارگارت. اسکانیان، فردریک اس (۱۳۹۵) *فلسفه در کلاس درس*، محمدزهیر باقری نوع‌پرست، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

مایرز، چت (۱۳۹۵) *آموزش تفکر انتقادی*، خدایار ایلی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها.

ناجی، سعید (۱۳۹۵) *معیار فیک برای داستان*، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

ب) منابع داستانی

اسلیتر، کیم (۱۳۹۷) *باهوش*، مژگان کلهر، تهران: نشر افق.

اباذری، حمید (۱۳۹۸) *انجمن یوزهای شریف*، تهران: شرکت انتشارات فنی ایران.

آلموند، دیوید (۱۳۹۸) *رنگ خورشید*، شهلا انتظاریان، تهران: نشر ایران‌بان.

امیریان، داوود (۱۳۹۸) *جام جهانی در جوادیه*، تهران: مؤسسه انتشارات قدیانی.

امیریان، داوود (۱۳۹۸) *گردان قاطرچی‌ها*، تهران: کتابستان معرفت.

اندرسون، جان دیوید (۱۳۹۹) *آخرین روز خانم بیکسی*، هدا نژادحسینیان، تهران: نشر پرتقال.

بایرامی، محمدرضا (۱۳۹۶) *لم‌بزرع*، تهران: نیستان.

برآبادی، محمود (۱۳۹۶) *مسافر حکیم‌آباد*، مشهد: به‌نشر انتشارات آستان قدس رضوی.

بنجامین، الی (۱۳۹۸) *عروس دریایی*، کیوان عبیدی آشتیانی، تهران: نشر افق.

پاترسون، کترین (۱۳۹۷) *نان و گل سرخ*، حسین ابراهیمی، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

پیشون، لیز (۱۳۹۸) *دنیای معرکه‌ی تام‌گیتس*، به‌رنگ رجبی، تهران: نشر هوپا.

تامارو، سوزانا (۱۳۹۵) *تویاس و فرشته*، تهران: سلام

جی. پلا، سالی (۱۳۹۷) *روزی پرنده‌هایی*، شیما حسینی، تهران: شهر قلم.

حسن‌زاده، فرهاد (۱۳۹۸) *هویج بستنی*، تهران: نشر افق.

دو سنت آگروپهای، آنتوان (۱۳۹۸) *شازده کوچولو*، تهران: مؤسسه انتشارات نگاه.

شاه‌آبادی، حمیدرضا (۱۳۹۸) *دروازه مردگان قبرستان عمودی*، تهران: نشر افق.

- صادق‌بیگی، آرش (۱۳۹۴) *بازار خوبان*، تهران: مؤسسه انتشارات نگاه.
- کشاوری، محمد (۱۳۹۸) *روپاه شنی*، تهران: نشر چشمه.
- کرمانی‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۹۷) *دشت متلاطم*، تهران: محراب قلم.
- کروسان، سارا (۱۳۹۸) *ما یک نفر، کیوان عبیدی آشتیانی*، تهران: نشر پیدایش.
- کریم‌زاده، مینو (۱۳۹۵) *قلب‌های نارنجی*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- گرتز، الن (۱۳۹۹) *این کتاب را ممنوع کنید*، سارا عاشوری، تهران: نشر پرتقال.
- لووی، لوئیس (۱۳۹۶) *در جستجوی آبی‌ها*، کیوان عبیدی آشتیانی، تهران: نشر چشمه.
- لین، گریس (۱۳۹۸) *جایی که کوه بوسه می‌زند بر ماه*، پروین علی‌پور، تهران: نشر افق.
- مرادی کرمانی، هوشنگ (۱۳۹۸) *خمره*، تهران: انتشارات معین.
- مرادی کرمانی، هوشنگ (۱۳۹۸) *ته خیار*، تهران: انتشارات معین.
- مرادی کرمانی، هوشنگ (۱۳۹۹) *قصه‌های مجید*، تهران: انتشارات معین.
- محمدخانی، مریم (۱۳۹۸) *برایم شمع روشن کن*، تهران: نشر افق.
- مرپورگو، مایکل (۱۳۹۸) *اسب جنگی*، تهران: معین.
- هجری، محسن (۱۳۹۶) *چشم عقاب*، تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.

De Marzio, Darryl Matthew WHAT HAPPENS IN PHILOSOPHICAL TEXTS: MATTHEW LIPMAN'S THEORY AND PRACTICE OF THE PHILOSOPHICAL TEXT AS MODEL Childhood & Philosophy, vol. 7, núm. 13, enero-junio, 2011, pp. 29-47 Universidade do Estado do Rio de Janeiro Maracanã, Brasil